

Ανεμοπετάλιο

Vol 4, No 4 (2025)

4ο Τεύχος Ανεμοπετάλιο

Έκθεση Πισσαρίδη. Μία ολοκληρωμένη πρόταση αναβάθμισης της ελληνικής εκπαίδευσης ως θεμέλιο για μια βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη

Magda Soulioti

doi: [10.12681/anem.40174](https://doi.org/10.12681/anem.40174)

Copyright © 2025, Δημήτριος Τάμπας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Έκθεση Πισσαρίδη. Μία ολοκληρωμένη πρόταση αναβάθμισης της ελληνικής εκπαίδευσης ως θεμέλιο για μια βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη

Δημήτριος Τάμπας

Δάσκαλος, MSc

dimitampas@gmail.com

Περίληψη

Η έκθεση Πισσαρίδη αποτελεί ένα πλήρες σχέδιο ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία, δίνοντας προτεραιότητα σε μεταρρυθμίσεις με επίκεντρο την εκπαίδευση. Προσεγγίζει τα διαρθρωτικά προβλήματα που προέκυψαν μετά την οικονομική κρίση και προτείνει στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζεται ως συγκεντρωτικό, με ανάγκη αυτονομίας και επενδύσεων, ενώ υπογραμμίζεται η ανάγκη για ψηφιακή αναβάθμιση και υποδομές.

Μεταξύ των προτεινόμενων μέτρων είναι η μεγαλύτερη αυτονομία και αποκέντρωση στα σχολεία, η ενίσχυση της αξιολόγησης, η βελτίωση της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, η αναμόρφωση προγραμμάτων σπουδών και η επέκταση του ολοήμερου σχολείου. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, προτείνονται μέτρα για αυτονομία, νέες διοικητικές δομές, φοιτητοκεντρική μάθηση, και σύνδεση με την αγορά εργασίας.

Η κριτική εφαρμογή των προτάσεων επισημαίνει κινδύνους όπως η πιθανή αναποτελεσματικότητα, ενώ τονίζεται η ανάγκη διασφάλισης αντικειμενικής αξιολόγησης. Συνολικά, η έκθεση αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη, απαιτώντας ευελιξία για την αντιμετώπιση προκλήσεων.

1. Διαπιστώσεις έκθεσης Πισσαρίδη για την εκπαίδευση στην Ελλάδα

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από έντονο συγκεντρωτισμό, καθώς οι περισσότερες σημαντικές και πολλές δευτερεύουσες αποφάσεις λαμβάνονται κεντρικά. Η αυτονομία των εκπαιδευτικών μονάδων σε όλες τις βαθμίδες είναι πολύ περιορισμένη, ειδικά στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Το ποσοστό των δημοσίων δαπανών για την εκπαίδευση σε σχέση με το ΑΕΠ είναι χαμηλότερο σε σύγκριση με τους Ευρωπαίους εταίρους. Οι δαπάνες για τη δημόσια εκπαίδευση εστιάζονται κυρίως στις τρέχουσες ανάγκες, όπως μισθοί, ενώ οι επενδύσεις σε κεφαλαιουχικά αγαθά, όπως κτήρια και εργαστήρια, είναι πολύ πιο περιορισμένες.

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ακολουθεί μια ανοδική τάση στις εκπαιδευτικές δαπάνες σε σχέση με το ΑΕΠ, τόσο σε δημόσιο όσο και σε ιδιωτικό επίπεδο, συμβαδίζοντας με τις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες τάσεις. Υπάρχει επίσης σταθερή αύξηση στο ποσοστό του πληθυσμού που ολοκληρώνει υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Οι περισσότερες δαπάνες εκπαίδευσης είναι δημόσιες, με τις ιδιωτικές να εστιάζουν κυρίως στην προσχολική εκπαίδευση και σε εξειδικευμένα μαθήματα και φροντιστήρια κατά τη διάρκεια της πρωτοβάθμιας και κυρίως της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Με εξαίρεση την τριτοβάθμια εκπαίδευση, υπάρχει εκτεταμένη έλλειψη αξιολόγησης των εκπαιδευτικών δομών και προσωπικού, καθώς και έλλειψη λογοδοσίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Στις δύο πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης, δεν υπάρχει καμία μορφή κινήτρων σχετικά με την απόδοση των εκπαιδευτικών και των εκπαιδευτικών μονάδων, ενώ στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, δεν υπάρχει κατάλληλη συσχέτιση μεταξύ των ερευνητικών και εκπαιδευτικών επιδόσεων με την κατανομή θέσεων και πόρων.

Η υστέρηση στις ψηφιακές υποδομές αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα, όπως και η έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων σε εκπαιδευτικούς και μαθητές. Η αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σε αυτές τις δεξιότητες καθώς και οι ευκαιρίες για δια βίου επαγγελματική ανάπτυξη απουσιάζουν σημαντικά.

Τα τελευταία χρόνια, οι προσλήψεις μόνιμων εκπαιδευτικών έχουν μειωθεί, και η διαδικασία επιλογής τους επικεντρώνεται στα επίσημα προσόντα και στην εμπειρία, χωρίς να γίνεται γραπτός διαγωνισμός. Αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση της μέσης ηλικίας των εκπαιδευτικών σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, με τάση που δείχνει ότι όσο αυξάνεται η ηλικία, τόσο μειώνονται οι ψηφιακές δεξιότητες.

Παρά τις συνενώσεις εκπαιδευτικών μονάδων που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, το μέσο μέγεθος των εκπαιδευτικών μονάδων παραμένει αρκετά μικρό σε αριθμό μαθητών, ειδικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα σε αυτά τα πολύ μικρά σε αριθμό μαθητών σχολεία συχνά δεν είναι ικανοποιητικά. Επιπλέον, το κόστος δασκάλου/καθηγητή ανά μαθητή στην Ελλάδα είναι από τα υψηλότερα στον ΟΟΣΑ, και αυτό δεν οφείλεται στους υψηλούς μισθούς των εκπαιδευτικών αλλά στο μικρό μέσο μέγεθος των τάξεων και στον χαμηλό αριθμό διδακτικών ωρών σε σύγκριση με άλλους Ευρωπαϊκούς εκπαιδευτικούς. Η κατάσταση προβλέπεται να γίνει πιο προβληματική στο μέλλον καθώς αναμένεται μια σημαντική μείωση στον αριθμό των μαθητών λόγω της μεγάλης μείωσης των γεννήσεων.

Περίπου το 66% με 75% των μαθητών λαμβάνει λυκειακή εκπαίδευση, με προσανατολισμό προς πανεπιστημιακές σπουδές. Ωστόσο, η ποιότητα της λυκειακής

εκπαίδευσης φαίνεται να είναι μειωμένη, ιδιαίτερα στις τελευταίες δύο χρονιές του λυκείου, όπου οι μαθητές επικεντρώνονται στα φροντιστηριακά μαθήματα με σκοπό την εισαγωγή τους στα ΑΕΙ. Η στρατηγική αυτή αφήνει πολλούς μαθητές χωρίς απαραίτητα εφόδια για την αγορά εργασίας, στην περίπτωση που δεν εισαχθούν δεν εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επιπλέον, η επαγγελματική εκπαίδευση συχνά θεωρείται υποδεέστερη και τα μαθήματα που προσφέρονται δεν ανταποκρίνονται πάντα στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας.

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, παρόλο που υπάρχουν κέντρα αριστείας(N. 4653/2020 (ΦΕΚ Α 12 - 24.01.2020)), τα πανεπιστήμια δεν κατατάσσονται ψηλά διεθνώς και συχνά υστερούν ακόμα και έναντι ιδρυμάτων από λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Παρά τις σχετικά υψηλές δαπάνες για τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, η συνολική χρηματοδότηση είναι χαμηλότερη, κυρίως λόγω της χαμηλής χρηματοδότησης της έρευνας και της αδυναμίας προσέλκυσης ιδιωτικών πόρων. Πολλά προγράμματα σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια εστιάζουν στην εκπαίδευση και την κατάρτιση των φοιτητών για να εργαστούν στον δημόσιο τομέα, δηλαδή σε κρατικούς φορείς και υπηρεσίες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την υψηλή ανεργία, την ετεροαπασχόληση ή τη μετανάστευση των πτυχιούχων (Livanos, 2010). Η υπερπροσφορά εργασίας σε συγκεκριμένους κλάδους και οι μεγάλες ελλείψεις δεξιοτήτων σε άλλους αποτελούν σημαντικά ζητήματα. Τέλος, παρόλο που η ερευνητική παραγωγή είναι ικανοποιητική, η σύνδεση με τον παραγωγικό τομέα και η αξιοποίηση της έρευνας για εμπορικούς και καινοτόμους σκοπούς παραμένουν ανεπαρκείς.

Οι μαθητές δείχνουν απογοητευτικά αποτελέσματα σε διεθνείς αξιολογήσεις, που αναφέρονται κυρίως στην απόδοσή τους σε βασικούς τομείς εκπαίδευσης, όπως είναι η ανάγνωση, τα μαθηματικά και οι φυσικές επιστήμες. Μέσω του Προγράμματος PISA του ΟΟΣΑ, η Ελλάδα κατατάσσεται σημαντικά κάτω από τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ και πολύ κοντά στις τελευταίες θέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανεξαρτήτως του τομέα μελέτης. Υπάρχει μια υψηλή αναλογία μαθητών με χαμηλές επιδόσεις σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενώ τα ποσοστά μαθητών με εξαιρετικές επιδόσεις είναι αντίστοιχα χαμηλότερα (PISA 2022 Results (Volume I and II) - Country Notes: Greece, 2022). Επιπλέον, είναι ανησυχητικό ότι υπάρχει έντονη σχέση μεταξύ του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου των γονέων και των επιδόσεων των μαθητών (Ρετάλη & Χατζηνικήτα, 2015).

2. Προτάσεις έκθεσης Πισσαρίδη

2.1 Πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση

2.1.1 Αυτονομία – αποκέντρωση

Η αυτονομία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι σημαντικά περιορισμένη. Μπορούν να εκχωρηθούν ορισμένες αρμοδιότητες από την κεντρική εξουσία στις σχολικές μονάδες, δίνοντας στους προϊσταμένους και στο εκπαιδευτικό προσωπικό τη δυνατότητα για ευελιξία και παιδαγωγικές ευθύνες, επιτρέποντάς τους να προσαρμόζουν τη λειτουργία του κάθε ιδρύματος σύμφωνα με τις τοπικές απαιτήσεις και δυνατότητες. Περαιτέρω αρμοδιότητες μπορούν να δοθούν στην τοπική αυτοδιοίκηση, ιδιαίτερα για τη διαχείριση του προσωπικού των σχολικών ιδρυμάτων, διασφαλίζοντας τις εργασιακές σχέσεις τους (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.2 Αξιολόγηση σχολικών μονάδων και εκπαιδευτικών

Η αποκέντρωση και η ενίσχυση της διοίκησης των σχολικών μονάδων θα πρέπει να συνοδεύονται από συνεχή και κεντρικά συντονισμένη εσωτερική και εξωτερική αξιολόγηση. Αυτή η αξιολόγηση θα εξετάζει τους πόρους και τους παράγοντες που εισέρχονται στο εκπαιδευτικό σύστημα (εισροές), καθώς και τα αποτελέσματα και τις επιδόσεις των μαθητών (εκροές). Σκοπός είναι η βελτίωση της απόδοσης των σχολικών μονάδων και του συνολικού εκπαιδευτικού συστήματος, συνδέοντας τα αποτελέσματα με κατάλληλα κίνητρα και παρεμβάσεις για τις μονάδες που παρουσιάζουν αδυναμίες. Η διαδικασία κατανομής κρατικής χρηματοδότησης πρέπει να αναθεωρηθεί ώστε να συνδεθεί με εκπαιδευτικούς στόχους. Επιπλέον, τα αποτελέσματα των αξιολογήσεων θα πρέπει να είναι προσβάσιμα στο κοινό και να επιτρέπουν συγκρίσεις. Αυτό θα συμβάλει στην κοινωνική λογοδοσία, δηλαδή στην υποχρέωση των φορέων να λογοδοτούν για τη χρήση των πόρων και την εκπλήρωση των στόχων τους. Η χρήση σύγχρονων τεχνολογιών για την επεξεργασία και διαχείριση μεγάλου όγκου δεδομένων είναι κρίσιμη, καθώς θα επιτρέψει μια πιο αποδοτική ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων που σχετίζονται με την εκπαίδευση. Επιπλέον, απαιτείται συστηματική αξιολόγηση του εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα των σχολικών μονάδων και η καλή λειτουργία τους. Ο τελικός στόχος είναι η δημιουργία πιο αποτελεσματικών σχολικών μονάδων, καθώς και η αξιοκρατική ανάδειξη των διοικητικών στελεχών (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

Εκπαίδευση εκπαιδευτικών

Η ποιότητα των εκπαιδευτικών, όπως οι γνώσεις και οι δεξιότητες τους, η μεθοδολογία της διδασκαλίας, η συνεχής επαγγελματική ανάπτυξή τους, τα κίνητρα και η δέσμευσή τους, οι σχέσεις τους με τους μαθητές, καθώς και η αξιολόγηση και η ανατροφοδότηση, είναι κρίσιμη για την ποιότητα της εκπαίδευσης. Αυτή η ποιότητα εξαρτάται όχι μόνο από τα πτυχία, αλλά και από την αρχική εκπαίδευση, τη συνεχή επαγγελματική ανάπτυξη και τα κίνητρα βελτίωσης. Προτείνεται αναδιοργάνωση της αρχικής εκπαίδευσης και ενίσχυση των κινήτρων με δίκαιες διαδικασίες εισαγωγής, καλύτερες αμοιβές και αναμόρφωση των προγραμμάτων εκπαίδευσης. Για τους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ζητείται αναβάθμιση της αρχικής εκπαίδευσης μέσω δεύτερου κύκλου σπουδών και πιστοποίηση παιδαγωγικής και διδακτικής επάρκειας από αξιολογημένες πανεπιστημιακές Σχολές Εκπαίδευσης (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.3 Προγράμματα σπουδών

Τα υφιστάμενα προγράμματα σπουδών δίνουν έμφαση στην αποστήθιση γνώσεων. Η ενσωμάτωση προγραμμάτων που συνδυάζουν γνώσεις, δεξιότητες, κριτική σκέψη, και αξίες μπορεί να βελτιώσει τα μαθησιακά αποτελέσματα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, επειδή τα προγράμματα και το υλικό δεν αξιολογούνται ή βελτιώνονται συστηματικά, είναι απαραίτητη η ανάπτυξη δομών και δράσεων για διαρκή αξιολόγηση και βελτίωση (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.4 Προσχολική εκπαίδευση

Οι σωστά σχεδιασμένες πολιτικές προσχολικής αγωγής προσφέρουν σημαντικές οικονομικές αποδόσεις, καθιστώντας κρίσιμη την επένδυση σε αυτές. Για τη βελτίωση αυτού του τομέα, απαιτείται επέκταση υποδομών και εξοπλισμού, αναμόρφωση της εκπαίδευσης των επαγγελματιών παιδικής φροντίδας και προσχολικής εκπαίδευσης με ταυτόχρονη αύξηση της συμμετοχής των παιδιών στις δομές φροντίδας και εκπαίδευσης. Αυτές οι δράσεις βοηθούν επίσης στην αύξηση της συμμετοχής των γονέων, ειδικά των γυναικών, στην αγορά εργασίας, ενισχύοντας το οικογενειακό εισόδημα (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.5 Επέκταση ολοήμερου σχολείου

Η παροχή ολοήμερου σχολείου προτείνεται για όλους τους μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε προαιρετική βάση. Αυτό περιλαμβάνει ενισχυτική διδασκαλία για τους αδύναμους μαθητές και τη δημιουργία ειδικών ομάδων ενδιαφερόντων. Προτείνεται επίσης δημιουργική απασχόληση κατά τις θερινές διακοπές με παιχνίδια και αθλητικές δραστηριότητες. Τα ολοήμερα σχολεία επιφέρουν θετικά αποτελέσματα, όπως η

αυξημένη συμμετοχή των γονέων στην αγορά εργασίας, βελτίωση του οικογενειακού εισοδήματος και πιο ολοκληρωμένη μάθηση για τα παιδιά (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.6 Αναβάθμιση εκπαιδευτικών υποδομών

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, η υλικοτεχνική υποδομή και ο εργαστηριακός και σχολικός εξοπλισμός σε πολλές εκπαιδευτικές μονάδες δεν αναβαθμίστηκαν ούτε συντηρήθηκαν επαρκώς. Υπάρχει ανάγκη για συντήρηση και αναβάθμιση αυτών των υποδομών και του εξοπλισμού τους σε ενεργειακό, ψηφιακό, εκπαιδευτικό και αισθητικό επίπεδο (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.7 Εξορθολογισμός πόρων

Προτείνεται η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την εκπαίδευση στην Ελλάδα έτσι ώστε συγκλίνουν με τον μέσο όρο της ΕΕ, με έμφαση στην προσχολική εκπαίδευση. Συστήνεται η βελτίωση της αναλογίας μαθητών-εκπαιδευτικών στην τάξη, η αναδιάρθρωση του ωραρίου και των προγραμμάτων στα σχολεία, και η αύξηση του μεγέθους των τάξεων. Λόγω της μείωσης του μαθητικού πληθυσμού, προτείνεται η συγχώνευση σχολείων και η δημιουργία μεγαλύτερων εκπαιδευτικών μονάδων με ενοποιημένη διοίκηση, ειδικά στη λυκειακή βαθμίδα, για να επιτευχθεί καλύτερη αξιοποίηση πόρων και πιο ευρείες επιλογές στα προγράμματα για τους μαθητές (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.8 Άμβλυση εκπαιδευτικών ανισοτήτων

Στις τελευταίες δεκαετίες, πολλές οικογένειες μεταναστών έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα, με την τάση αυτή να αναμένεται να συνεχιστεί. Πολλά παιδιά μεταναστών δεν έχουν ενταχθεί επιτυχώς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Οι πολιτικές ενισχυτικής διδασκαλίας θα μπορούσαν να βελτιώσουν την οικονομική και κοινωνική συνοχή. Είναι επίσης σημαντική η επέκταση των πρότυπων σχολείων σε λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και η αναμόρφωση του θεσμικού πλαισίου για την εκπαίδευση με στόχο τη μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.9 Στροφή στη σύγχρονη επαγγελματική εκπαίδευση

Η προσπάθεια για την αναβάθμιση και βελτίωση της ελκυστικότητας της λυκειακής (ΕΠΑΛ) και μεταλυκειακής (ΙΕΚ) επαγγελματικής εκπαίδευσης πρέπει να είναι συντονισμένη και διαρκής. Απαιτείται στενή συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας με κοινωνικούς εταίρους και τοπικές κοινωνίες. Πιθανές προτάσεις περιλαμβάνουν την ίδρυση δικτύου πρότυπων Επαγγελματικών Λυκείων, την επέκταση της μαθητείας και των ΙΕΚ, καθώς και την

αναμόρφωση του θεσμικού πλαισίου για ενίσχυση του ρόλου των κοινωνικών εταίρων στην επαγγελματική εκπαίδευση (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.1.10 Θεσμοθέτηση του Εθνικού Απολυτηρίου

Η εισαγωγή του Εθνικού Απολυτηρίου με εξέταση σε 7-9 μαθήματα αναμένεται να βελτιώσει τις γνώσεις και δεξιότητες των μαθητών, ευνοώντας τόσο όσους συνεχίζουν στην ανώτατη εκπαίδευση όσο και εκείνους που προσανατολίζονται στην αγορά εργασίας μετά το λύκειο (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2 Τριτοβάθμια εκπαίδευση

2.2.1 Αυτονομία – νέα διοικητική οργάνωση

Ζωτικής σημασίας θεωρείται η ενίσχυση της αυτονομίας των πανεπιστημίων σε πολλαπλό επίπεδο, όπως στην εσωτερική οργάνωση, στην διαχείριση πόρων, στον σχεδιασμό προγραμμάτων και στα κριτήρια εισαγωγής. Παράλληλα, τονίζεται η ανάγκη για αυξημένη κοινωνική λογοδοσία και διαφάνεια στη χρηματοδότηση, η οποία θα βασίζεται τόσο στις αντικειμενικές ανάγκες όσο και στην επίτευξη στόχων μέσω στρατηγικών συμφωνιών. Επισημαίνεται επίσης η σημασία της ενδυνάμωσης των πανεπιστημίων μέσω στρατηγικού σχεδιασμού, με τη συμβολή εξωτερικών μελών στα Συμβούλια Ιδρυμάτων, ώστε να υποστηριχθεί η αναμόρφωση της ανώτατης εκπαίδευσης και η σύνδεσή της με την αγορά εργασίας και τις διεθνείς τάσεις. Επιπλέον, υπογραμμίζεται η ανάγκη για μια εθνική στρατηγική αριστείας που θα ενισχύει την ανάδειξη και στήριξη των ερευνητικών και εκπαιδευτικών μονάδων αριστείας, καθώς και την προσέλκυση νέων και τον επαναπατρισμό διακεκριμένων επιστημόνων (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.2 Νέος προσανατολισμός στην ανώτατη εκπαίδευση. Ευελιξία και φοιτητοκεντρική μάθηση

Για να παραμείνουν συναφή και ανταγωνιστικά, τα πανεπιστήμια χρειάζονται περισσότερη αυτονομία για εσωτερική οργάνωση, διαχείριση πόρων, σχεδιασμό προγραμμάτων, και κριτήρια εισαγωγής. Αυτή η αυτονομία πρέπει να συνδυαστεί με αυξημένη κοινωνική λογοδοσία και διαφανή χρηματοδότηση. Επιπλέον, η ενίσχυση του στρατηγικού σχεδιασμού και η διαφοροποίηση των στόχων θα βελτιώσει την ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα. Τα Συμβούλια Ιδρυμάτων με ενισχυμένες αρμοδιότητες θα διαδραματίσουν κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, συμβάλλοντας στη σύνδεση με την αγορά εργασίας και στις διεθνείς εξελίξεις. Τέλος, μια ολοκληρωμένη στρατηγική αριστείας, με στήριξη σε ερευνητικές και εκπαιδευτικές μονάδες αριστείας και επιστροφή

καταξιωμένων επιστημόνων, θα ενισχύσει την καινοτομία και τη διεθνή θέση των ελληνικών πανεπιστημίων (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.3 Εξορθολογισμός πόρων

Η ενσωμάτωση των ΤΕΙ στα ΑΕΙ δεν συνοδεύτηκε από μείωση του κατακερματισμού των ιδρυμάτων, με τα τμήματα διάσπαρτα σε πολλές περιοχές. Η κεντρικοποίηση των πανεπιστημίων θα εξοικονομήσει πόρους, θα βελτιώσει την ακαδημαϊκή εμπειρία και θα εμπλουτίσει τις εκπαιδευτικές επιλογές των φοιτητών. Ένα πρόγραμμα συγχωνεύσεων θα επιτρέψει επίσης στο σύστημα να προσαρμοστεί εγκαίρως στις μελλοντικές δημογραφικές αλλαγές (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.4 Άμβλυση εκπαιδευτικών ανισοτήτων

Για τη μείωση των ανισοτήτων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι αναγκαίες παρεμβάσεις για την επέκταση και αναβάθμιση των υποδομών φοιτητικής μέριμνας. Προτείνεται η διαχείρισή τους να ανατεθεί στα πανεπιστήμια μέσω ειδικών νομικών προσώπων για καλύτερη αξιοποίηση και αύξηση εσόδων. Οι δαπάνες φοιτητικής μέριμνας όπως είναι η σίτιση, η στέγαση και η παροχή συγγραμμάτων χρειάζονται εξορθολογισμό και βελτίωση. Επιπλέον, η προσφορά άτοκων δανείων με ευνοϊκούς όρους θα βοηθήσει τους φοιτητές να καλύψουν το κόστος διαβίωσης κατά τη διάρκεια των σπουδών τους (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.5 Διεθνοποίηση των πανεπιστημίων

Η διεθνοποίηση των ελληνικών πανεπιστημίων αποτελεί μια σημαντική πολιτική με πολλαπλά οφέλη. Η προσέλκυση φοιτητών από το εξωτερικό με καταβολή διδάκτρων θα αυξήσει την οικονομική αυτονομία των πανεπιστημίων και θα δημιουργήσει ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον προς όφελος όλων. Επιπλέον, θα ενισχύσει τη σύνδεση της χώρας με την ακαδημαϊκή, ερευνητική και επιχειρηματική κοινότητα της διασποράς και θα την αναδείξει ως τοπικό κέντρο στην ευρύτερη περιοχή. Για την επιτυχή διεθνοποίηση των ελληνικών πανεπιστημίων απαιτείται η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης και πολυετούς στρατηγικής, όπως την προσαρμογή των ελληνικών πανεπιστημίων στις αρχές του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης, την κύρωση διεθνών συμβάσεων για την αναγνώριση πτυχίων και την προώθηση της σύναψης διμερών συμφωνιών ακαδημαϊκής αναγνώρισης, την ανάπτυξη ξενόγλωσσων προγραμμάτων σπουδών, καθώς και ξενόγλωσσας διδασκαλίας σε ελληνόγλωσσα προγράμματα, την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών για την ένταξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών κ.ά. (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.6 Διασύνδεση με την αγορά εργασίας

Για να βελτιωθεί η σύνδεση της ανώτατης εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, χρειάζεται να αλλάξει ο προσανατολισμός της, δίνοντας έμφαση στην προετοιμασία των αποφοίτων για τον ιδιωτικό τομέα και τις επιχειρήσεις, αντί για τον δημόσιο τομέα και την εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτό, μετά την κατάργηση των ΤΕΙ, πρέπει να διασφαλιστεί ότι τα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων εστιάζουν και στις πρακτικές εφαρμογές των επιστημών και της τεχνολογίας στον εργασιακό χώρο.

Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, προτείνεται η διάκριση μεταξύ πανεπιστημίων και σχολών με θεωρητικό και ερευνητικό προσανατολισμό και εκείνων με εφαρμοσμένο προσανατολισμό στις επιστήμες και την τεχνολογία. Τα Πανεπιστήμια και Σχολές Εφαρμογών θα μπορούσαν να προσφέρουν τριετή προγράμματα σπουδών, τα οποία θα περιλαμβάνουν υποχρεωτική πρακτική άσκηση σε συνεργασία με επιχειρήσεις. Τα προγράμματα αυτά μπορούν να λειτουργήσουν και ως «δεύτερη ευκαιρία» για φοιτητές που έχουν εγκαταλείψει τις σπουδές τους.

Για την ενίσχυση αυτών των προγραμμάτων, θα μπορούσαν να προβλεφθούν επιδοτήσεις για τις επιχειρήσεις που απασχολούν τους φοιτητές σε θέσεις εργασίας μετά την ολοκλήρωση της πρακτικής τους άσκησης. Επιπλέον, αυξημένη χρηματοδότηση και στήριξη θα μπορούσαν να παρέχονται σε πανεπιστήμια των οποίων οι απόφοιτοι βρίσκουν ταχύτερα ποιοτικές θέσεις εργασίας (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.7 Χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων

Η συνεργασία μεταξύ του επιχειρηματικού τομέα και των πανεπιστημίων μπορεί να ενισχύσει σημαντικά την έρευνα και την καινοτομία. Όταν οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούν συγκεκριμένα ερευνητικά έργα, μπορεί να προκύψουν αποτελέσματα που είναι εμπορικά αξιοποιήσιμα. Αυτή η συνεργασία όχι μόνο προάγει την επιστημονική γνώση, αλλά και διευκολύνει τη μετάβαση των ερευνητικών ευρημάτων στην αγορά, ενισχύοντας έτσι την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη της οικονομίας, ενώ η προκήρυξη ερευνητικών προγραμμάτων σε διδακτορικό και μεταδιδακτορικό επίπεδο μπορεί να συγκρατήσει τη «φυγή εγκεφάλων». Επιπλέον, είναι σημαντικό να δημιουργηθούν κίνητρα ώστε να εξασφαλιστεί χρηματοδότηση για τη βασική έρευνα, μέσω της σύνδεσης της πανεπιστημιακής χρηματοδότησης με την παραγωγή έρευνας και της θεσμοθέτησης ενός οργανισμού που θα διαχειρίζεται ερευνητικά κονδύλια (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.2.8 Επέκταση δια βίου μάθησης στα πανεπιστήμια

Τα πανεπιστήμια έχουν σημαντικό ρόλο στη διά βίου μάθηση, καθώς οι πτυχιούχοι αποτελούν όλο και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Η αναβάθμιση και ανανέωση των δεξιοτήτων τους απαιτεί συνεργασία των πανεπιστημίων με την επιχειρηματική κοινότητα. Η πρόσβαση στα προγράμματα δια βίου μάθησης πρέπει να υποστηριχθεί, ιδιαίτερα για ελεύθερους επαγγελματίες και εργαζόμενους σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Άτοκα δάνεια με ευνοϊκούς όρους αποπληρωμής μπορούν να συμβάλλουν στην αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

2.3 Ψηφιακές δεξιότητες για όλους

Η αναβάθμιση των ψηφιακών δεξιοτήτων όλων των εκπαιδευτικών παραγόντων (διδασκόντων και διδασκομένων) είναι απαραίτητη προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σύγχρονου τεχνολογικού περιβάλλοντος. Η προσπάθεια αυτή πρέπει να ενταχθεί σε μια συνολική κατεύθυνση αναβάθμισης των δεξιοτήτων STEM των μαθητών. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του εγχειρήματος είναι η συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η αξιολόγηση και η αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών, η αύξηση του ψηφιακού εκπαιδευτικού περιεχομένου, όπως ηλεκτρονικά βιβλία, ψηφιακές βιβλιοθήκες, διαδραστικά εργαλεία, ανοικτοί εκπαιδευτικοί πόροι (OER), διαδικτυακά μαθήματα και πλατφόρμες εκπαίδευσης, καθώς και η πρόσβαση των εκπαιδευτικών δομών σε γρήγορο διαδίκτυο και στον απαραίτητο εξοπλισμό (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

3. Κριτική εξέταση προτάσεων έκθεσης Πισσαρίδη

Η έκθεση Πισσαρίδη προτείνει μια τολμηρή αλλαγή για τα ελληνικά σχολεία, επιδιώκοντας την αυτονομία τους και την ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία. Η σύνδεση των σχολείων με την τοπική κοινωνία δεν είναι νέα στην ελληνική ιστορία. Κατά τον 20ο αιώνα, υπήρξαν προσπάθειες για εκπαιδευτική αποκέντρωση και αυτονομία των σχολικών μονάδων. Ωστόσο, αυτές οι προσπάθειες αντιμετώπισαν προκλήσεις, όπως η αναποτελεσματικότητα και η υπολειτουργία των σχολείων, λόγω έλλειψης κατάλληλων πόρων και υποστήριξης (Χριστίνα Τσάκαλου, 2023). Η αναβίωση της ιδέας φαίνεται τολμηρή, καθώς εκφράζονται ανησυχίες ότι ενδέχεται να προκαλέσει περισσότερα προβλήματα λόγω της ελλιπούς αυτοδιοίκησης να υποστηρίξει ένα τέτοιο εγχείρημα και της διαφθοράς σε τοπικό επίπεδο στην Ελλάδα (Ελεγκτικό Συνέδριο, 2014). Ταυτόχρονα, η ενσωμάτωση των σχολικών μονάδων στην τοπική κοινωνία μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση μεταξύ των ρόλων των σχολείων και των ρόλων των άλλων φορέων της τοπικής κοινωνίας (Τσόλκας, 2020). Επιπλέον, μπορεί να οδηγήσει σε άσκηση πίεσης στα σχολεία από τοπικούς παράγοντες, γεγονός που μπορεί να δυσχεραίνει

την εφαρμογή των εκπαιδευτικών στόχων (Baker & LeTendre, 2005). Τέλος, η έκθεση αποσιωπά σημαντικές πτυχές της παιδαγωγικής αυτονομίας, όπως η ευελιξία του εκπαιδευτικού υλικού και η πρωτοβουλία των διδασκόντων.

Η πρόταση για τη δημιουργία λιγότερων, αλλά μεγαλύτερων σε αριθμό μαθητών σχολικών μονάδων ευθυγραμμίζεται με τις διεθνείς τάσεις. Οι μεγαλύτερες σχολικές μονάδες θεωρούνται πιο αποτελεσματικές στην παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης, καθώς επιτρέπουν την εξοικονόμηση περισσότερων πόρων και την αξιοποίηση εξειδικευμένου προσωπικού, ενώ παράλληλα προάγουν τον πλουραλισμό στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής αξιολόγησης (Κασσωτάκης, 2016). Ωστόσο, η πρόταση αυτή μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στις ορεινές και νησιωτικές περιοχές, όπου οι μαθητές μπορεί να χρειαστεί να μετακινούνται σε μεγάλες αποστάσεις για να φτάσουν στο σχολείο (Ορεινές περιοχές – Υφιστάμενη κατάσταση και προτάσεις για αναπτυξιακές κατευθύνσεις – Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, 2023).

Μία από τις βασικές προτάσεις της έκθεσης είναι η ενίσχυση της αξιολόγησης εκπαιδευτικών και σχολείων. Η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και των σχολείων μπορεί να αποτελέσει ένα αποτελεσματικό εργαλείο για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης, εφόσον σχεδιαστεί και εφαρμοστεί με αντικειμενικότητα, διαφάνεια και αξιοπιστία (Μπαγάκης, 2001). Ωστόσο, η έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη περιλαμβάνει ορισμένες προτάσεις που εγκυμονούν κινδύνους για την εκπαίδευση. Για παράδειγμα, αν η αξιολόγηση βασίζεται αποκλειστικά σε ποσοτικά κριτήρια, μπορεί να ευνοήσει σχολεία και εκπαιδευτικούς που βρίσκονται σε προνομιούχες περιοχές ή που διδάσκουν σε μαθητές με υψηλό κοινωνικοοικονομικό status (Κασσωτάκης, 2016). Επιπλέον, αν η αξιολόγηση είναι πολύ αυστηρή, μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα άγχους και πίεσης στους εκπαιδευτικούς, με αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα του εκπαιδευτικού έργου (Wall, 2000). Ένας άλλος κίνδυνος είναι ότι η αξιολόγηση μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της αυτονομίας των εκπαιδευτικών. Τέλος, ένας από τους βασικούς κινδύνους είναι ότι η αξιολόγηση μπορεί να οδηγήσει σε στρεβλώσεις και αδικίες (Hargreaves & Fullan, 2015).

Διαδικασίες και στρατηγικές που αποσκοπούν στην ενίσχυση των ικανοτήτων, γνώσεων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, προκειμένου να προσφέρουν πιο αποτελεσματική και ποιοτική εκπαίδευση στους μαθητές μέσω επιμόρφωσης και κινήτρων, καθώς και η αναμόρφωση της αρχικής τους εκπαίδευσης, αποτελούν βασικές προτεραιότητες της έκθεσης (Πισσαρίδης κ.ά., 2020). Επίσης, δίνεται έμφαση στις ψηφιακές δεξιότητες, την αναβάθμιση των σχολικών υποδομών και την προώθηση του ολόημερου σχολείου. Σημαντικό είναι να μην παραμεληθούν άλλα γνωστικά αντικείμενα, η δημιουργικότητα και η κριτική

σκέψη των μαθητών, ώστε να εξασφαλιστεί ένα ασφαλές και ευχάριστο μαθησιακό περιβάλλον (Πισσαρίδης κ.ά., 2020).

Στο πανεπιστημιακό επίπεδο, η έκθεση εξετάζει τις μεταρρυθμίσεις μέσω της αναδιάρθρωσης των πρυτανικών αρχών, με την υπαγωγή των πρυτανικών αρχών σε συμβούλια. Δεν είναι ξεκάθαρο πώς αυτή η αλλαγή θα αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα των πανεπιστημίων ή της χώρας συνολικά. Δίνει έμφαση στην προσέλκυση αλλοδαπών φοιτητών από χώρες με χαμηλή οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η στρατηγική θα μπορούσε από τη μία να οδηγήσει σε μείωση της ποιότητας της εκπαίδευσης (Mazzarol & Soutar, 2002) και από την άλλη σε αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των ελληνικών πανεπιστημίων (Perkins & Neumayer, 2011).

Η έκθεση προτείνει την εισαγωγή μηχανισμού άτοκων φοιτητικών δανείων για την κάλυψη του κόστους διαβίωσης των φοιτητών. Η πρόταση αυτή είναι προβληματική, καθώς η παροχή άτοκων δανείων μπορεί να αυξήσει το συνολικό χρέος των φοιτητών, δημιουργώντας δυσκολίες στην οικονομική τους ανεξαρτησία και την επαγγελματική τους αποκατάσταση (Dwyer κ.ά., 2012).

Η έκθεση προτείνει τον ανασχεδιασμό της τεχνικής εκπαίδευσης για να καλύπτει τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και να ανταποκρίνεται στις τεχνολογικές και επιστημονικές αλλαγές. Η υλοποίηση πρέπει να διασφαλίζει την προσβασιμότητα σε ευάλωτες ομάδες, ενώ η εκπαίδευση οφείλει να συνδυάζει επαγγελματικές και προσωπικές δεξιότητες (Rogers, 2021). Πρέπει να είναι ολοκληρωμένη, ευέλικτη, προσαρμόσιμη και να εμπλέκει όλους τους αρμόδιους φορείς (Fullan, 2013).

Η έκθεση Πισσαρίδη αποτέλεσε ένα σημαντικό ορόσημο για την ελληνική οικονομία. Περιείχε μια σειρά από προτάσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η χώρα, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης για μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση.

Η είσοδος, όμως, της τεχνητής νοημοσύνης στην αγορά εργασίας και στην εκπαίδευση είναι μια από τις σημαντικότερες αλλαγές που λαμβάνουν χώρα παγκοσμίως. Ο ίδιος ο Πισσαρίδης έχει επανειλημμένα τονίσει τη σημασία της προσαρμογής στις αλλαγές που φέρνει η Τεχνητή Νοημοσύνη στην αγορά εργασίας, αλλά και στην εκπαίδευση.

Σε πρόσφατη συνέντευξή του, ο Πισσαρίδης δήλωσε ότι είναι απαραίτητο να επενδύσουμε στην εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, ώστε να τους βοηθήσουμε να προσαρμοστούν στις νέες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Η εκπαίδευση και η κατάρτιση είναι θεμελιώδεις για την ανάπτυξη δεξιοτήτων, όπως η κριτική σκέψη, η αναλυτική ικανότητα και η επίλυση προβλημάτων, που είναι απαραίτητες για τις νέες θέσεις

εργασίας που προκύπτουν από την εξέλιξη της τεχνητής νοημοσύνης (Nobel Prize Winner Cautions on Rush into STEM after Rise of AI, 2024).

Επιπλέον, υπογράμμισε ότι «οι συναισθηματικές και δημιουργικές δεξιότητες έχουν την προοπτική να ευδοκιμήσουν σε έναν κόσμο που κυριαρχείται από την Τεχνητή Νοημοσύνη». Σημείωσε επίσης ότι, παρά την αυξανόμενη ζήτηση για δεξιότητες στις μέρες μας, οι μελλοντικές θέσεις εργασίας θα εξακολουθήσουν να απαιτούν πιο παραδοσιακές δεξιότητες, καθώς αυτές είναι λιγότερο επιρρεπείς στην αντικατάσταση από την τεχνολογία και ιδίως από την Τεχνητή Νοημοσύνη (Nobel Prize Winner Cautions on Rush into STEM after Rise of AI, 2024).

Αναφορές

- Ελεγκτικό Συνέδριο. (2014). *Ετήσια Έκθεση Οικονομικού έτους 2012*. Αθήνα: Ελεγκτικό Συνέδριο.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΚΑΝΕΠ (2020). *Η μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα νέο υπόδειγμα ανάπτυξης: Μια εναλλακτική πρόταση στην Έκθεση Πισσαρίδη*. Αθήνα.
- Κασσωτάκης, Μ. (2016). Οι σύγχρονες διεθνείς τάσεις στους τομείς της αξιολόγησης των σχολικών μονάδων και των εκπαιδευτικών και η περίπτωση της Ελλάδας. *Πρακτικά του Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου της ΕΕΕΑ Αξιολόγηση των Σχολικών Μονάδων και των Εκπαιδευτικών: Σύγχρονες τάσεις διλήμματα και προοπτικές*, 43-75.
- Κασσωτάκης, Μ. (2016). Οι σύγχρονες διεθνείς τάσεις στους τομείς της αξιολόγησης των σχολικών μονάδων και των εκπαιδευτικών και η περίπτωση της Ελλάδας. *Πρακτικά του Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου της ΕΕΕΑ Αξιολόγηση των Σχολικών Μονάδων και των Εκπαιδευτικών: Σύγχρονες τάσεις διλήμματα και προοπτικές*, 43-75.
- Μπαγάκης, Γ. (2001). Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σχολείου. Αθήνα, *Μεταίχιμο*.
- Ν. 4653/2020 (ΦΕΚ Α 12 - 24.01.2020).
- Ορεινές περιοχές – Υφιστάμενη κατάσταση και προτάσεις για αναπτυξιακές κατευθύνσεις – Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης. (2023). <https://www.eetaa.gr/nea-anakoinoseis/oreines-perioches-yfistameni-katastasi-kai-protaseis-gia-anaptyxiakes-katefthynseis-2023/>.
- Πισσαρίδης, Χρ., Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν. & Μεγύρ, Κ. (2020). *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία. Τελική Έκθεση*. Ανακτήθηκε 23 Δεκεμβρίου 2022 από <https://www.government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia/>.
- Ρετάλη, Κ., & Χατζηνικήτα, Β. (2015). Κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και επίδοση στην κατανόηση κειμένου των δεκαπεντάχρονων μαθητών/τριών στην Ελλάδα. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 17(65).
- Τσόλκας, Σ. (2020). Συνεργασία σχολείου και Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Στάσεις και απόψεις Διευθυντών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης βάσει του στυλ ηγεσίας που υιοθετούν. *Amitos.library.uop.gr*. <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/6300>.
- Χριστίνα Τσάκαλου. (2023). *Η εφαρμογή καινοτομιών στη σχολική μονάδα από στελέχη εκπαίδευσης: Η συμβολή του διευθυντή*. 5, 59–67. <https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.31652>.
- Baker, D., & LeTendre, G. (2005). National Differences, Global Similarities. In *Stanford University Press eBooks*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503624870>.
- Dwyer, R. E., McCloud, L., & Hodson, R. (2012). Debt and Graduation from American Universities. *Social Forces*, 90(4), 1133–1155. <https://doi.org/10.1093/sf/sos072>.
- Fullan, M. (2013). Commentary: The New Pedagogy: Students and Teachers as Learning Partners. *LEARNing Landscapes*, 6(2), 23–29. <https://doi.org/10.36510/learnland.v6i2.601>.
- Hargreaves, A., & Fullan, M. (2015). *Professional capital: Transforming teaching in every school*. Teachers College Press.
- Livanos, I. (2010). The relationship between higher education and labour market in Greece: the weakest link? *Higher Education*, 60(5), 473–489. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9310-1>.

- Mazzarol, T., & Soutar, G. N. (2002). "Push-pull" factors influencing international student destination choice. *International Journal of Educational Management*, 16(2), 82–90. <https://doi.org/10.1108/09513540210418403>.
- Nobel Prize Winner Cautions on Rush Into STEM After Rise of AI. (2024, January 2). TIME. Ανακτήθηκε 18 Ιανουαρίου 2024 από <https://time.com/6551407/ai-stem-jobs-pissarides/>
- Perkins, R., & Neumayer, E. (2011). Geographies of Educational Mobilities: Exploring Unevenness, Difference and Changes in International Student Fows. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1857523>.
- PISA 2022 Results (Volume I and II) - Country Notes: Greece. (2022). OECD. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/greece_a24e696b-en.html.
- Rogers, J. (2021). Teaching Soft Skills Including Online: A Review and Framework. *Legal Education Review*. <https://doi.org/10.53300/001c.19108>.
- Wall, D. (2000). The impact of high-stakes testing on teaching and learning: can this be predicted or controlled? *System*, 28(4), 499–509. [https://doi.org/10.1016/s0346-251x\(00\)00035-x](https://doi.org/10.1016/s0346-251x(00)00035-x).